

TANULMÁNY

CZINE MIHÁLY

SZEGÉNYEN — ÖREGEN KÉT FEJEZET SZABÓ PÁL ÉLETÉBŐL

KÖZNAPOK, SZERELEM

A forradalom leverése után nehéz napok következtek azokra, akik a világ jobbrafordításán munkálkodtak. Késék köszörülése hallatszott. Az ellenforradalom minden fejet le akart nyiszálni, akik a forradalmas hitet fogalmazták. Ötezer embert meggyilkoltak, hetvenezer embert bebörtönöztek, közel százezren emigrációba kényszerültek, az írók közül többek között Kassák, Illyés, Bródy, Illés Béla. Babitsot, Benedek Marcellt megfosztották egyetemi katedrájától, Móricz Zsigmondot számonkérő szék elé idézték. A fiatal Veres Pétert, a balmazújvárosi direktórium tagját az ellenforradalmi román királyi csapatok vitték táborba. Szabó Pált is kérdőre vonták, Korniccsal együtt. Kétéves helyi internálásra ítélték; további intézkedésig nem hagyhatta el a falut. Minden vasárnap délelőtt jelentkeznie kellett a csendőrörsön. S ez még nem volt elég; a csendőrök éjjel is meg nappal is bebecocogtak az ablakán; kihallgatás, házkutatás, herce-hurca sorozatban. „Micisapka, bőrkabát, nincsen Isten?” — vallatták akkortájt a kommunizmus vétkében elmarasztaltakat a csendőrök. A kérdést ökölcsapással nyomatékosították. Még szerencse, hogy jó Nagy Imre tiszteletes kezességét vállalt Szabó Pálért. Különben talán a zalaegerszegi internáló táborba került volna.

Mit tehetett meghurcoltatásában? A kis kutyáját elkeresztelte Friedricknek, az éppen regnáló miniszterelnökről. S Pék Jankó barátjával, a volt kommunista titkárral rőtta az éjszakákat. Olyan nettenetesnek érezte a terhet, mintha már nem is bírná tovább.

„Emlékszem egy ilyen gyötrelmes együttlétre, kivittük a *Nyugat* Ady-számát a kert alá, a rozszba, pálinkát is vittünk, Adyról olvastunk nagy fennszóval és a rozszban, a mérhetetlen Isten ege alatt sírtunk... Aztán vasárnap délelőttönként mentünk jelentkezni a csendőrségre.”

Letört volt, szomorú. Már-már azt hitte: sorsa elvégeztetett.

Akik benne voltak Ugrán a forradalomban, mind ilyen letört állapotban voltak. A tegnap világformálásra vállalkozó mesterlegények — Makkai János, Dékány Lajos, Makkai Ferke, Pék János, Hartmann Imre, Szabó Pál — ott kókadoztak Hartmannál, vinkó mellett: mit kellene, mit is lehetne tenni? A megváltó gondolatot persze nem találták, nem is találhatták, de az elszántságuk megvolt, s ezért alakítottak egy titkos szövetséget. Meg is pecsételték, vérükkel; éjfél órán. Pék Bandi huszárkardjának hegyével mindenki maga ejtett sebet a karján. Primitív szertartás, kisiskolás emlékek nyomán, mondhatnánk. De egymást sohasem hagyták cserben. A Hatok barátsága állta az időt, s amit tehettek, tették. Ahogy lehet. Megalakították azonnal az Ifjúsági Önképzőkör Sportegyesületét. Labdát, diszkoszt, gerelyt szereztek. Meghívták a szomszéd falukat, Komádit, Szakált, Böszörményt

versenyre. Az egész falu kigyúlt a gyepre. A meghívást visszahívások követték. A színjátszó csoport is „vidéki körútra” indult. Műkedvelés — mosolyoghat újra a ma olvasója. Akkor azonban nagyon is jelentős cselekedetnek számított Ugrán. S híre lett az egész tájon.

Szabó Pál volt az ifjúság dolgainak a fő mozgatója. Különben nagyon is csendes ember lett. Élnie kellett, munkát vállalnia, ahol lehetett. Javítgatta a tógazdaság épületeit, s fűzfavesszőt vágott.

Mint mindenhez értő embert — vesszőhöz, betonhoz, famunkához is értett — Koványi intéző meg akarta bízni a radványi háromszáz holdas tógazdaság vezetésével. Parasztember számára ritka lehetőség kínálkozott volna itt a tollasodásra s a könnyebb életre. A forradalom elbukott, de a szegénységből neki egymagának rés nyílta a naposabb oldalra. Kapu abba az osztályba, ahol az intézők kocsin szállítják a névnapokra a környék úriasszonyait és embereit. Járhatna vadászpuskával és nagy kutyával. Böngészhetné az újságok hímenhíreit: ispánféle ember a módos lányok között is válogathat.

A csábítás nem lehetett kicsi, de Szabó Pál mégsem ment el gazdaságvezetőnek. Nem akart felkapaszkodni az urak közé. Maradt a szegénysoron. Rendbe hozta az elhanyagolt méhest, kaptárakat csinált, kereteket fűrészelt. S olvasta tovább Gorkijt és a *Nyugat* számait. Feleség után pedig majd maga néz, nem az újságok hímenhírei alapján.

Menekülési lehetőség még máskor is nyílta. Mindjárt az 1920-as földreformtörvény végrehajtása kapcsán.

Ez a földreform, a Nagyatádi-féle, az eladósodott földbirtokosok rossz földjeit drága pénzen adta a parasztnak; a föld nélküli Jánosok további romlásához vezetett nemegyszer. De végrehajtása a hivatali apparátusnak nagy munkát adott; jegyzőkönyvezni kellett. Írógép azonban abban az időben talán még a szegedi Magyar Királyi Törvényszéknél sem volt; a törvény szerint a falunak kellett jegyzőkönyvvezetőt adni. Próbaképpen hívta be Katona Imre, a jegyző képviselő, a községháza előtt ácsorgók közül Szabó Pált. A törvényszéki bíró csak úgy kapásból diktált a nyurga embernek néhány mondatot. Aztán kérdezett. Mi is tulajdonképpen? Hihetetlennek tűnt előtte, hogy egy kőműves ilyen határozottan, tisztán ír, és egyenrangú félként, elfogulatlanul felel a kérdésekre. De azért ott tartotta Szabó Pált, s kezdték az „eljárás lefolytatását”. A hosszú asztal egyik oldalán, középen a bíró ült, körülötte a környező nagybirtokok ügyvédjei vagy hatan, másik oldalon a falu megbízottjai, az asztal végén pedig az új írnök.

Nappal írta, amit diktáltak. Este pedig, a tárgyalás után, mindenről értesítette az embereket a kocsmában. Különösen arról, hogy mihez ragaszkodhatnak. Így aztán Ugrán kevésbé érvényesült a magas kormányzati elv, hogy a lehető legrosszabb földet osszák szét a legmagasabb áron. Peszere, a legjobb pusztá csúszott ki az uraság kezéből mindörökre. A törpebirtokokat pár holddal kiegészítették, a földnélküliek 1—2—3 holdat kaptak. Szabó Pál is kért egy holdat. Csak egyet, hogy végre neki is legyen valamicske saját földje, de soha ne mondhatta azért senki, hogy hasznot húzott a közösség szolgálatából.

Pedig más haszna is lehetett volna.

Menekülhetett volna megint a paraszti sorsból.

Az „eljárást folytató” kúriai bírónak ugyanis annyira tetszett az írása s a viselkedése, hogy ajánlotta: menjen véle végig a tárgyalási területeken mint jegyző. Azután majd beszerzi Szegedre, a bíróságra, írnöknek.

De Szabó Pál nem ment el úriembernek.

Elővette újra a kalapácsot, a kanalat, a függőt és a serpenyőt, s egy katonakori pajtásával, Bodó Lajos ácsmesterrel felvállalta egy tanya építését. Épített mást is, másutt is, ólat a jószágoknak, házat az embernek. Olykor kint a puszták közepén, ahol csak a madarak repkedtek.

Az úri életre való csábítás még egyszer jelentkezett.

Került Ugrára egy fiatal jegyző, az kísértette Szabó Pált utoljára az úriemberek rangjára és életére. Maga is parasztfiúként indult, a paraszti vér még dolgozott benne. Pár hold földet bérelt, hajnalban már kint volt biciklivel a határon, nyolcra bekarikázott az irodába.

„Rá akart beszélni, hogy hagyjam a fenébe ezt a sok kínlódást, mászkálást, bevesznek írknak a községházához, pár hónap alatt véglegesítenek, s kapom havonta a 80, 100 pengőt, ami igen nagy fizetés, legalább 100, 150 napszám. Nyolcra kell bemenni az irodába, két óra ebéd, kettőtől négyig hivatal, aztán arra a napra nincs tovább.

Igen, ez lett volna számomra a világ teteje. De mégsem fogadtam el.

— Miért? Legalább azt mondja meg, hogy miért? — csodálkozott a jegyző, hiszen pontosan így indult ő is annak idején. S mára jó fizetése, jó lakása, urak barátja...

— Csak... — mondtam így, egy szóval, s az addig megjárt utaimba hallgatózok. Erre születtem volna, mint az öreg Gulyás? Aki írknosága mellett halottkém is volt és egy későbbben író regényében ne ő legyen, hanem én legyek a Páskujné szeretője, Petőfi összes verseinek tudója, s a toronyóra távcsöves igazgatója?”

Nem ment; nem mehetett innen sehova. Ő sem menekülhetett. Ösztöneiben érezte, a maga sorsán igazítani is csak az osztályos társak sorsának a megváltoztatásán dolgozva lehet elfogadhatóan. A nehéz paraszti sors viseléséhez hű társat kapott. Egy szép juhász lányt, Kis Etelkát.

Nehéz küzdelmeiben a szerelem volt a megtartó erő. A feleség. A *Talpalatnyi föld* Juhos Marikája. Ha a feleség nincs mellette, talán bele is pusztult volna a gyötrelmekbe.

Így győzte az életet.

S írta mindenkinél szebben és teljesebben a szegények szerelmét. Teljesebben, mert nemcsak álmodta, de élte is.

1921. október közepe.

28 esztendőös öreg legény rója árván a bihari tájat. Bukott forradalmár. Meszeli az uradalmi istállót, reperálja a szegények dűledező falait, és házat épít módos embereknek. A barátai már egy szálíg megházasodtak; bölcsőt faragnak. Neki is ideje volna már feleség után nézni. — Ezen tűnődve ballagott Pék János komájával az októberi vasárnap délután Lakatospeterdre. Két kovács lány van ott; az egyiket talán feleségül lehetne venni. Lépnék, tempósan, szólanul. Ahogy a pusztának fordul a kövesút, két leány tűnik fel.

„Két soha nem látott fiatal lány, de az annyiszor, de annyiszor megálmodott fiatal lány. Mi megyünk, a lányok jönnek, könnyű kis babos ruha van rajtuk, derékon átkötve saját anyagából varrott övvel s nagy, bokros csokorral kötve.

S én nézem a közeledő két lányt, nézem, s aztán csak az egyiket nézem, a magasabbikat, a nyilvánvalóan az idősebbiket, óh, minden valamirevaló lányt ismerek én az egész tájon, de ezt az egyet nem láttam soha, nem ismerem, s most mégis annyira ismerős ez az ismeretlen, mintha mindig, de mindig őt láttam volna. Kiváltképpen akkor, amikor néha nagyon is meggyötörték sorsok, történelmek s emberek. Ez a lány kísértett engem anyyi, de annyiféle dolgaiban, az ő haját zilálta a szél a nyári fellegek alatt, az ő kis szoknyácskája lebbent minden eltűnő erdő szélben, a réti boglyák illata az ő hajában volt, a szívem riadtan dörömböl a szavak kapuján, alig tudom kimondani: — Ki ez a lány, te János?”

Így kezdődött. A lányok rokonai voltak Pék Jánosnak, s Pék János tudta, hogy a cimborája nagyon is szerelmes természetű, s bekóborogta már a fél világot katonakorában és kőműveslegényként... De a kovács lányokhoz most már be sem kö-

szön Szabó Pál, némán halad el a műhely előtt, s az erdön át nagy kerülővel indul vissza. Megáll ott, ahol a lányokkal találkoztak. Úgy érzi, mintha a nagyobbik lány lábnyma mind de mind ott volna a két forró tenyerében.

A nagyobbik leány pedig senki más, mint Kiss László juhászszámadó Etelka nevű leánya. Akinek a közelében majd írássá elevednek a kőműveslegényben szunnyadó emlékek; a nyári szivárványok, a tücsökmuzsikák és az égzengések, az egész paraszti világ. Mert ez a szerelemre lobbant legény örökre belevési majd nevét a magyar történelem köveibe.

A 17 esztendő szép juhász leány erről persze nem is álmodhatott. Nem ilyen iparosféle vén legénynek nevelték őt a pusztai házban.

Kiss László peterdi juhászszámadó ugyanis tekintélyes ember volt, már az apja is számadó volt a Wenckheim grófok valamelyik békési birtokán. A számadó dinasztia pedig szinte olyan büszkéek a maguk familiájára, mint a földbirtokosok. Nemcsak a bugris parasztok fölött néznek el magasan, az ispánokkal és uraságokkal szemben is valakiknek tudják magukat. A juhászszámadó ugyanis nemcsak szolgálja a földesúrnak, de az egyik legnagyobb pénzszolgáltatója is: a jól bevált nyáj nagy pénzeket hozhat, rossz pásztorok keze alatt meg a rühesség és bűdössántaság csúffá teheti a falkákat. Kiss László híres juhász volt, még dunántúli földbirtokosok is el-elhívták: szedje rendbe a beteg nyáját; kábáságot, bűdössántaságot „hóttbiztosan” gyógyított. 60 körüli, szálfá ember; jó csizmában, jól szabott barna ruhában járt, az újfalusi és debreceni vásárokon tempós mulatozóként is ismerték. Most költözött, 1921. Szent Mihály napján Peterdre, Beck hívta, a bérlő, hozza rendbe a falkát. Különben már van háza és földje Tordán; a fia már ott gazdálkodik. Két lánya még hajadon. Szébbnél szébbek; a kérők szinte sorban állnak. Bacsólegények, nagygazda fiúk...

Csak hogy váratlanul jelentkezik az ugrai kőműveslegény is. Mégpedig olyan határozottsággal, mintha a Kissek, a számadó és sokrendbeli őseik csakis

„azért küzdöttek volna idővel, tatárral, törökkel, tájjal s a végtelen pusztáék ezernyi meglepetésével, s azért szekerezték volna keresztbe-kasba a fél vármegyét, feleségnek való szép lányok után, hogy én ott, Lakatospeterd alatt, a kövesút kellős közepén egy belőlük való kései, de szép és pompás virággal találkozhasak”.

Ezt a találkozást, mintha csakugyan a sors akarta volna. Meg nem történtté tenni nem is lehetett. Pedig a szülők, a rokonok és a jóakarók mind az összekerülésük ellen szóltak. Egy számadó lányt, akinek a fél vármegyére szól a szépsége, neve, hozzáadni egy ugrai kőműveshez? A leány nyakára kérőt hozott Anica néne Szakálból, egy igen gazdag román legényt. Szabó Pál özvegy édesanyja sem örült fia szerelmének: a vő mind gazdaemberek, furcsa volna, ha egyetlen fia juhász lányt venne feleségül. Kinézte már ő a menyénekvalót: egy fiatal özvegyet, akinek a bádogtetős háza őt ablakkal néz az utcára. Húsz hold föld van a nevéen, s csak egyetlen gyereke.

De hát lehetett volna akár kétszáz holdja is vagy akár a Bölöny-birtok örököse is. Szabó Pál már csak a peterdi leányra gondolt. Ha a nevét hallja, úgy érzi, hogy „most nyitotta rá a földre az ég nagy, forró szemét”. Mindent megtesz, hogy közelében lehessen. Felvállalja inkább a pusztán a kéziszivattyúk javítását is; ami tudvalevőleg vízszereelő- vagy legalábbis lakatosmunka. Fogalma sincs, hogy lehet rendbe szedni, de olyan hangulatban van, hogy az eget is felvállalná bemeszlni, csak tovább lehessen egy-két órával Lakatospeterden, Etelka közelében. S máris meneszti a szakácsnét a kovácshoz a szerszámokért, mozgatja a hajtókart, szét-szedi, alajozza, s alig egy óra, a víz máris szökik a padlásra, onnan meg a konyhába és a fürdőszobába. Eljut ennek a híre a számadóhoz is — maga Beck úr dicséri nagy hangosan Szabó Pál ügyességét —, valamit enyhít majd az iránta való keménységén. A lány látása nélkül ő már nem lehet húzamosabban.

A kemény téiben, mikor az utak teljességgel járhatatlanok, a hó sok helyen

a fa koronájáig ér, áll a posta, a közlekedés, még madár nyoma sincsen a havon, ő akkor is nekivág Peterdnek.

„Mit akarsz te, ecsém? — zeng a kiáltás a legszélső ház kerítésén belül.

— Én? Ki akarok menni Peterdre!

— Ne indulj neki ecsém, mert baj lesz!

— Baj? Az meg lehet. De ha nem indulok, még nagyobb baj lesz... — s már mentem is.

A hóban tudni kell menni. A karó arra jó, hogy az ember ne csak öltö-
gessen, hanem ha baj van, keresztbe fektesse, úgy nem sülyedhet el az em-
ber. Az úton még csak megjárt. De itt, ahol le kellett térni a hodálynak, ke-
nesztül a gyepen... Dél elmúlt, mire bekopogtattam. S csak néz rám a csal-
lád, még maga a számadó is, aki pedig elég sokat küszködött téli erdővel,
hófúvásokkal s farkasokkal.

De kiváltképp nézett rám Etelka. Ha eddig nem tudta volna, hogy én
úgy szeretem, ahogyan a szerelmet nem tudta eddig elképzelni legjobb s
legigazabb álmaiban sem.”

Hasonlót csak Móricz Bálint cselekedett, mikor a csécsi papkisasszonynak ud-
varolt. Megírja a fia, Móricz Zsigmond: mikor a papkisasszony szilvát kívánt az
ágn, Móricz Bálint egy egész fiatal fát állított az ablaka alá. A szomszéd faluból
hozta; a lekvárt ugyanis Csécsén már mindenütt kifőzték.

Szerelem ez, nagy szerelem. S megjött hozzá hamarosan a tavasz. Szinte rájuk
való tekintettel korán kieresztett az idő. Zöld lett a mező. Az ég úszó fellegeiből
az Etelka mosolyát látta a legény. Bárhol is dolgozott: húsz kilométeres távolság-
ból is Peterdre karikázott mindennap. Hazafelé menve meg álmokkal népesítette be
a vaksötét éjszakát.

Amit Móricz Zsigmond a *Pillangó*-ban — Hitves Zsuzsika és Majoros Jóska sze-
relmében — megálmodott, Kiss Etelka és Szabó Pál a valóságban élte. Az erős sze-
relmeseket nem lehet elhajlítani egymástól. Végül is özvegy Szabó Pálné belenyu-
godott a juhász lányba, s Etelka szülei is elfogadták vőnek az ugrai magyart.

1922. október 22-én esküdtek. Azzal a hittel, hogy házasságuk egy életre szól.
Szabó Pál életre szóló kincset kapott, s Kiss Etelka is boldog lehetett: különb legényt
a bihari mezőkön a juhászfeleségek sem szültek. Szerelem töltötte be a napjaikat,
fényel, ragyogással. Boldogsággal. S ezt az asszonyt, ezt a szerelmet írta Szabó
Pál novelláik, regények sorában, így a *Talpalatnyi föld* Juhos Marikájában. S írta
később is, mert ez a szerelem a sírig tartott.

„Valami ki nem fejezhető döbbenet, s ugyanakkor megmérhetetlen, s cso-
dálatos boldogság volt abban, mikor viszontláttam a szerelemmel telített há-
zaséletünk első éveit, s idegen népek nyelvén könyv alakban, s láttam vé-
gigperegni a világon filmen... Lent, egy bihari kis falu szélén, s vályoggó-
dörnél kinyílt egy nagyon meggyötört gyermek szívében a vágy a jóság, a
szépség, az emberség után, ha küzdelmesen is, de nagyra nőtt, olyan nagyra,
hogy ha pár órára is, de legalább beborította a művelt emberiség portáját.
Szerelemről tehát ezután nem sok szó lesz ebben a könyvben, mert hiszen
az mindvégig tart. Olyan határozottan és olyan viharosan, mint ahogy a le-
vegő körülvieszi a földgolyót. Egy esztendeig voltunk szerelmesek egymásba,
még mint lány és legény s olyan tisztán, olyan szépen éltünk. Bő és gazdag
jutalmat ad az élet a tiszta ifjúságnak. A tiszta, fiatal évek aranyos derűvel
vonják be az ember egész életét. Fényt borít a lobogó ifjúkorra s meleg fény-
pászták derengenek bé az öregkorba.”

„Hogy mit jelentett az én számomra asszony s két gyermek, azt én ki
nem mondhatom... Egyébként is ezt a szerelmet s asszonyi tisztaságot meg-
írtam a *Talpalatnyi föld* Juhos Marikájában. ...megírtam Juhos Marikát a
munkában, családban, s asszonyi hűségben, s az édesanya várandós állapo-
tában. Juhos Marika tehát senki más, mint Kiss Etelka, a volt juhász lány.”

„Góz Jóskának a felesége volt a feleségem a regényben, filmekben s az életben, s azóta minden leányalakon, asszonyalakon megint és megint csak a feleségem. Valamennyi szépség, tisztaság van regénybeli asszonyaim környezetében, amennyi báj van asszonyi csókban, mozdulatban, minden az övé! A bimbózó kislánykák arcán a pirosság az ő lánykorából vetül át a mába, hogy újra és újra bölcsője, ideálja legyen az eljövendő leány és asszonyi életének.”

Az idézett hálás vallomás a *Nyugtalan élet*-ből való; az estéjéhez érkező írótól. Korábban is, mindig hasonló hangnemben szólt a feleségéről. Mintha Móricz Zsigmond eszményének, az egy testben járó Szépasszonynak és Boldogasszonynak a megtestesülése volna Juhos Marika. Amit Boldogasszonyként gyűjt a kötényébe, Szépasszonyként adja át párjának. Társ emberségben, küzdelemben. Megtartó minden időben. Akkor is ott állt férje mellett, áldozatosan, mikor a nyomorúságból az már az öngyilkossá útján vél menekülni.

„A kicsi, fiatal, törekeny asszony egymaga volt minden emberek felett a jóság, az úri törvények, s lelketlen, embertelen ügyvédek, idegen államok zsoldjában álló bankok, basák, csendőrök égbekiáltó bitangságait újra meg újra letörölte lelkemről kicsi, hús tenyere. Ez az egy kicsi asszony, aki az elemi iskolát se járhatta végig, többet tudott adni műveltségből, irgalomból, megértésből, szeretetből, mint az összes püspökök, imakönyvek, zsoldárok, papok, még kedves jó Nagy Imrét is beleértve... Nagy és forró lélek volt. Aki az igen keveset is úgy tudta a családban széjjelosztani, hogy kezében egy liter tej, egy tányér leves is határtalan bőséggé tárult. Fizikai létezése tökéletesen azonos volt a lelkével. Pusztai létezése derűvel telítette a házat, az udvart, a kertet, bármihez nyúlt hozzá, földhöz, baromfihoz, veteményhez, szinte azonnal megszépült, szárba szökött, kivirágzott minden.”

S nemcsak a szegény embernek, de az író és politikus Szabó Pálnak is tudott hű felesége és jó társa lenni, ahogy csak a ritka kevesek, a Nádasdi Julcsák és Piroskák tudnak. Tisztességgel tudta fogadni a házába érkező írókat, tudósokat és politikusokat is, Karácsony Sándortól Móricz Zsigmondig, Bihari Nagy Lajostól Gaál Gasztonig és Eckhardt Tiborig.

„Egyforma derűvel, tökéletesen biztos háziasszonyi kedvességgel fogadott mindenkit, ha tudós, ha író, ha paraszt, ha gróf.

Pompás volt egyszer a kép: erősen alkonyodik, én Móricz Zsigmonddal érkezem autóval, s a feleségem jön a boltból a járdán. A sikátor szájában találkozunk, mi persze kiszállunk.

— Kezít csókolom... — köszön Zsiga bácsi (akit becsül, ahhoz végtelemül kedves tudott lenni).

— No, édesanya... kit hoztam, mit gondolsz? Etelka ránéz hosszan:

— Móricz Zsigmond... mondja, s hozzálép, beléje karol, s viszi lefelé a sikátoron.

Zsiga bácsi arcán kinyílik a mosoly, s ez bevilágítja a sötét sikátort...”

Értette Kiss Etelka az urát; nem akadékoskodott, nem húzogatta vissza az útjáról. Megértette, ha hajnalokig dolgozott, vagy napokon keresztül az országot járta. Szabó Pál nyugodt lehetett: otthon mindig egyforma hűséggel várják; ha jól megy a sora, ha rosszul. A maga meggyőződését mondatja a *Tíz esztendő* Ádám Jánosával: „... olyan rettenetesen erős és nagy az asszony, mint a föld. Eső mossa, fagy dermedti, ézengés sújtja, semmi. Egyszer csak kisüt a nap, s minden szomorúság lekopik róla nyomtalanul.”

A feleség, akit Szabó Pál rajzol, s akivel él, olyan, akiről a Móricz hősei álmództak. Mint a dalbeli sólyommadár párja: be lehet vele járni a világot.

A feleségről mintázta Szabó Pál legtöbb nőalakját; az anyát, a kedvest, a csitri lányt. A szerelem állandó sugárzásában. Ez is magyarázza, hogy a szegénységet a

szépségen és a szerelmen keresztül ábrázolja legtöbbször. Az ő világában mindenél megtartóbb erő a szerelem. Leányok és asszonyok a megtestesítői. Nélkülük naptalan az ég s halott a világ. Énekelnek, dolgoznak, szülnék; ölükbe ölelnek férfit, gyermeket. Olyan szépeknek és annyira mindent jelentőknek alig-alig látták még a nőket, mint Szabó Pál. Talán a virágok sem nyílnak szebben és észrevetlenebbül kehelybe, mint a Szabó Pál leányai. Pitvaraiban is csupa szerelmes asszonyok „kalamoinak”; akik legfeljebb hírből ismerik az „én is megszoktam, te is megszokod” törvényét. A sorsokat nem a muszáj, hanem a szív parancsa köti egymáshoz.

A leány, az asszony: a Szépség és a Tisztaság. Minden ami van: általuk van és értük. Olykor még az ég, a fák és a hegyek is csak azért, hogy legyen mihez hasonlítani a szemüket s a térdük hajlatát.

„Hajlík a térde — írja egyik novellabeli asszonyáról —, lebbenő szoknyájában benne van a hegyek kékje. Benne van térde vonalában a dombok hajlása, a sík várakozása és fölötte a nyárfa, mintha villanó meztelenségének beszálna. Olyan hamvas ez a térdhajlás, mint Várad alatt a völgy. És bársonyos, mint a mezők mosolygása a hegyoldalon.”

De hát ez a szép novella a 30-as évekből való. Az életrajzra, a húszas évekhez visszakanyarodva kell emlékeztetnünk. Mert akármilyen szép is a szerelem: enni kell, ruházkodni kell. A családot el kell tartani. S miből? Ha kőművesmunkából már nem lehet, akkor szikfűszedéssel, méhészkedéssel. Minden lehetséges módon napfény felé tapogatódzva.

A szegénység forradalmát leverték, de az emléket, a tanulságait nem lehetett a börtönökkel és a botokkal sem megsemmisíteni. 1918 és 1919 bizonyította: a nép érett a saját sorsának a kézbevétele. Szociális sorsában visszanyomták a falut, de az értelmes emberek nagy többsége hallatlan szomjúsággal vetette rá magát a háború utáni helyzet titkaira, hogy miért van, s kiváltképpen miért van úgy, ahogy van. Érdeklődésük túlnőtt a háború és forradalmak idején a maguk családi körén, túl a falu határán is. A négyéves háború szenvedése jogán emberi életre vágytak. Nem akarták tudomásul venni újra, hogy az urakra feltétlenül szükség volna.

A hatalmi szervezetet Ugrán is kiépítette az ellenforradalom. Kormánypártivá igazodott mindenki, a jegyző, a tanító, a patikus, a bába, a csősz; de az esedékes bíróválasztáson a hivataból támogatott jelöltet mégis megbuktatták. Az intéző kocsiját fel-felbrogatták a jó magyarok. A csendőrök négyen mentek járőrbe; csak kettőnek nem volt biztonságos. A főispán azt mondta egyszer: „csak ezt a falut látnám odaát a román határon”. — Úgy volt, ahogy Szabó Pál mondja önéletrajzi regényében: az innen sugárzó emberi és politikai magatartás bevilágította a vármegyét.

A Trianonban megvont új országhatár ott húzódott szinte a kertek alatt, az új országhatár széthasította a kisparasztok szántóföldjeit. Váradot és Szalontát, a két közeli piachelyet elveszítette Ugra, a legközelebbi városok, Debrecen és Békéscsaba 75—80 kilométernyire fekszenek, s csak átszállással közelíthetők meg. A mezőkön két országbeli határőrök cirkálnak, Ugra köznapjaiba is belejajdul a hajtásnyira levő határ tragédiája. Asszonyok sírnak az alkonyaton, sírások szagatják az idő húrját. A sírásokat Szabó Pál is írásba fogja majd (*Csempészek*).

Sok sírást hallhatott. Mint „vesztett forradalmár” ócska biciklijével karikázott Debrecenig, Csabáig, még messzebb is, munka után. Nemcsak a szomszédoknak volt feltűnő, hogy mit „száguldozik” rajta annyit; a Rózsa Lajos bátyja tehene is úgy megijedt tőle, hogy elszaladt, s egy álló hétig nem tudták hazacsalogatni. Bicikli akkor még csak kettő volt Ugrán.

A háború utáni nagy szegénységben egy ideig túrhetően ment Szabó Pál sorsa: került elegendő kőművesmunka. Kedvvel dolgoztatták vele, építési ügyekben meg-

megkérdezték, mintha nem is „bukott forradalmár kőműves, hanem egy építőipari technikum vezetője” lett volna. Gyorsan, jól dolgozott, szíveségből is. Egyszer három nap alatt húzott fel egy házat Peszerén; Bertalan Lajos bátyjának.

Ennek a története is megvan. Bertalan Lajos megkereste egy vasárnap az öcsét, a fiatal házas Szabó Pált.

„— Pali fiam, meg kéne csinálni a házamat Peszerén — mondja.

— Milyen lesz a ház?

— Hát... legyen elég takaros, téglám is van az aljába, aztán a többi vályog. Jó nagy szoba, konyha, kamra...

— Van pénze?

— Nagyon kevés.

— Élelem?

— Az csak jobban kerül.

— Hívjon 12—14 embert, és ekkor és ekkor megcsináljuk.

S megcsináltuk. S három nap alatt a cserép rajta volt. Egy nap alapás s alapfalazás, másik nap a felmenő falak, s közben Dékány megcsinálta a tetőszerkezetet, harmadik nap állítás, lécezés, cserepelés.”

A ház máig áll; falai egyenesek, tiszták, visszaverődik rajtuk a fény, mint a tükör lapján. Adni, segíteni másokon — erre született Szabó Pál.

A húszas évek elején különben a személyes élete is kezdett tūrhetően alakulni. A házassága sikerült, a feleség nagyon is bevált, jobban, mint valaha is remélhette. Már gyermek is van, leány is, és fiú is. A fiút Szabó Dezső iránti tiszteletből Dezsőre akarta keresztelni. A feleségnek azonban más volt a gondolata: legyen az csak Pali, mint az apja.

Csendesen, névtelenül, szegény ember módján élhetne hát. Persze arra vigyázva, hogy a lélekben a tűz ki ne aludjon, s hogy lángra lobbanhasson, „ha né tán trombita szólna, vagy csak a kakas szól...”. Őrizni kell az erejét, a szépséget és a jószágot a jövődre. Olyanformán gondolhatta mindezt Szabó Pál, ahogy Móríc zsigmond írta ugyanebben az időben a maga jövőváró hitét a *Pillangó*-ban...

Igen, de egyszer csak fogyni kezdenek a munkák. A konzolidáció elején szinte erőszakolták a gazdákra a kölcsönt — a Népszövetségtől s máshonnan felvett kölcsönök egy részét a mezőgazdaság kapta —, vegyenek ekét, vetőgépet, gépesítsék a gazdaságukat. Aztán a kamatokat nyolc-kilenc százalékról felszűfolták 12—16 százalékra; emelték az adókat. A mezőgazdasági árak pedig egyre csökkentek.

Ki épít most? A kevés munkára szinte lesben állnak a mesterek. A mesterelv megengedi ugyan, hogy ha kevés a főka és sok az eszkimó — „az utolsó főkát én ütöm agyon”. Csakhogy Szabó Pál az utolsó főkát nagyon is becsület dolgának tartja.

„...nekem, akinek annyi mindenben előnyöm van a többiek felett, egyáltalán nem szabad elfogadnom ezt a főka-elméletet. Ha valamelyik kőműves már tárgyalt valamelyik építetővel, messze elkerültem azt a falut, vagy azt a házat, hogy még a látszata se legyen annak, hogy a munkát le akartam űtni a kezéről, vagy hogy én is elvállalhattam volna...”

Pedig hát munkára, vagyis pénzre és kenyérre igen nagy szüksége volna. Mert neki nemcsak a családot kell eltartania — feleségét, édesanyját, két gyermekét —, olyan pénzt is törlesztenie kell, amiből ő egy fillért se költött soha. Rokoni tisztességből. Tóth Sándor sógornak vett ő fel 3000 pengőt, azt az összeget, ami a Hangya Szövetkezetből hiányzott, hogy a sógor becsülete tisztázódjon. Már sikkasztást emlegettek, de így fordulat jön: a 3000 pengőt tulajdonképpen kölcsönadta az egyháznak, amit Szabó Pál mint kőművesmester vett fel az építkezésre, ime, itt az aláírása...

Micsoda pokol lett ebből a 3000 pengőből. Civódás, harag, bíróság, végrehajtó,

perek légiói. Voltak időszakok, mikor szinte hetenként megállt a végrehajtó és az ügyvéd autója a háza előtt. Megeesett, hogy két pengő 80 fillér árán legalább egy időre szabadulni tudott volna a bajaitól, de annyi se volt már. Újabb kiszállások. Újabb foglalások. Pedig már nem volt más, mint néhány méhcsalád s leendő kicsi örökrésze. Az eladott rabszolga sorsát idillinek érezhette a magáéhoz képest. Fiatal felesége volt, s két apró gyermeke. S öreg édesanyja, aki kínjában rendre énekelte az összes zsoldárokat. Ezekből a gyötrelmekből az *Új krajcár*-ban is megírt valamit.

1927—1928. Ez a két esztendő volt leggyötrelmesebb az életében.

34 esztendő, 35 esztendő, a munka minden változatát bírja és szereti, s alig tudja eltartani a családját. Vergődik az élet legalján, adósságok, téglák és malterosládák tömkelegében. A szegénység olyan nagy, hogy legtöbbször csak pusztá kenyeret eszik vacsorára, de azt is csak szűken. Előre kijelöli a karéjt, hogy másnapra is maradjon. A felesége félkilónyi zsiradékkal egész hétig főz az öttagú családnak. Mit tehet? Tapasztást is vállal, mint a cigány. S ha a mesterségével végképp nem boldogulhat, a régi kedves lócákból, amelyeket még a házzal vett az öregapja, kaptárakat csinál. Nyolc méhcsaládjá van a maga készített kaptárokban, velük babrál, pergeti a mézet, s feleség meg adja búzáért, lisztért — mellfájás és köhögés ellen veszik a falusiak. S hordja haza biciklivel a szikfüvet. Napjában többször is fordul; a felesége pedig teregeti a padlásán. S mégse boldogul. Egyszer már úgy vélte: nincs, teljességgel nincsen kegyelem. Nem bírja tovább. A maga személyében még bírná, de a feleség, a jövőző idők Juhos Marikája s a két gyermek, akikben most nyílik az értelem... Számot vetett: apja 49 éves koráig bírta; ő meghal 34 esztendősen. A gyermekeket majd csak felneveli valahogy a feleség.

De csak egy pillanatra kísértette meg az ostoba halálgondolat. A kálvinista iskolák neveltje tudott arról, hogy voltak rabszolgák, akik saját nyelvüket nyelték le a galypadon, de...

Felesége ott állt a nyárban, a gyermekek az eperfát vallatták, édesanyja zsoldárai a kertből üzentek érte.

„Elmúlni ostobán, bután, mint az édesapám, hát akkor mi értelme annak, hogy voltam, hogy emberré készülődtem, hát nem halok meg! Leszúrok egy sakált, két sakált, legyen értelme a halálomnak, ha az életemnek nem volt.

S kegyetlenül, állati módon zokogok.

— Ne sírj, kedves... tudod, én nem hagyok el... — suttog a feleségem, s mellemre borul.

Édesanyám kínjában s a nagy várakozásban zsoldárt énekel, és az utca elején autó zúg, jönnek.

A sakálok, a bitangok, a hullazabálók.

S azután...

A jelenet úgy, ahogy meg van írva egy novellámban, ami meg is jelent pár évvel később a *Nyugat*-ban *Új krajcár* címmel.

De mi minden történt még addig...”

Sok minden történt. Mindenesetre a legnagyobbat, az életet, már megnyerte Szabó Pál. Többé nem engedi el magát. Elszántan gázol át minden akadályon.

ÖREGNEK LENNI?

1962-ben jelent meg az *Ahogy lehet*. Mikor már Szabó Pál 70. születésnapja közeledett. Regényesen szép, cselekvő életét visszafelé is megvilágította a fénye: szinte összegezte benne, epikává oldva élettapasztalatát, lelkületét és történelemfilozófiáját. Akár be is csavarhatta volna elégedetten a tollát: 70 esztendei rohamozás után igazán joga lett volna egy kicsit megpihenni, sütkérezni a délutáni

fényben, játszani az unokákkal, nézelődni a napszállta előtti csendben. De még, akárcsak a nemzedéktársai, Illyés, Veres Péter, Németh László, ő sem érezte befejezettnek a munkáját. Továbbra is cselekvőn részt akart venni népe életében, és számot adni mindenről, amit nyugtalan életében tett.

„A fiatalabb, vagy éppen a fiatal ember azt nem tudja, hogy mire az ember megöregszik, teljesen kipereg az élet minden értelme, vágya, ereje, az ujjaim által a semmibe. Csak a gyötrelmes, kínzó vágy marad meg, és nő, és követelőzik, hogy valamit tudni, valamit hallani arról, hogy mindaz ami volt, miért volt? Mi jöhet még, ami oldhatná a lélek félelmes, égő kínját? Valami bizonyosság kell, hogy én is ember voltam, nem éltem hiába. Ha mást nem is tehettem, de szebb lett a föld kezem nyomán... Meg aztán az, hogy... gyermekeket adtam az emberi világnak.

Nem lehet leírni, kibeszélni, az öreg ember gyötrelmes vívódását.”

Köznapi ember nem is igen tudja szavakkal követni. Szabó Pál azonban az öregség gyöttrő gondoljaival is megbirkózott egy fájdalmasan szép könyvben: a *Minden kör bezárul*-ban. 1968-ban jelent meg, de korábban írta. A kritika, a történettudomány késlekedik a tettei felmérésével? A kényesnek ítélt problémák tisztázásával? Majd elmondja ő, nyugtalan életének a legnyugtalanabb szakaszát is. Folytatja az 1938-nál abbahagyott élet regényét. Regényesítés nélkül, kegyetlen keménységgel.

A *Minden kör bezárul* megjelent kötete (a második része még kiadásra vár) az 1938—1945 közötti hét esztendőről beszél. Nagy magasságok és nagy mélységek között hullámozott ekkori élete: a parasztpárt megalakítása, a *Szabad Szó* szerkesztése erre az időre esett. Ekkor érték a legnagyobb méltánytalanságok és szervedések is, és ekkor írta legszebb műveit (*Őszi vetés, Harangoznak, Lakodalom, Keresztelő, Bölcső* stb.) A történelem is ekkor fordult: az országon átsöprő vihar öszszetörte az ávatag rendet. Erről a korról még nem nagyon beszél írás; az emlékezések inkább korábban fejezték be, vagy kicsivel későbben, a felszabadulással kezdték.

Szabó Pál szembenéz a múltnak ezzel a darabjával is. Íróként idézi fel a leltűnt világot, s küzdőtársakat, az akkori politikus arcokat is, Bajcsy-Zsilinszkyt, Kovács Imrét, Nagy Ferencet, a történelemben részt vevők emberi arcát és a zajló időt. Emlékezése az arcok minden rezdülését őrzi; novellisztikusan, életesen. Akkori helyzete révén — s emlékezete jóvoltából — rengeteg jellemzőt tud a korról. A mélységből tört fel, a szegénység követeként; az útkészítés feladatát vállalta. Minden nehéz ügyben ott volt. A fal áttörésére mindig az elsők között indult. Mintha csakugyan mindig és mindenkor rajta próbálta volna magát a lehetetlen. De neki kellett az utána indulókat is eligazodáshoz segíteni, laphoz beszervezni, keresethez juttatni, vagy legalábbis ebédhez; a feleség — a *Talpalatnyi föld*-ben megírt Juhos Marika — igen sok kemence kenyeret sütött a szegénység ügyén dolgozóknak. A jövődő történésze eltűnődhet majd, miként alakult volna Szabó Pál nélkül a felszabadulás előtti paraszti mozgalom...

De a dokumentumértéknél is nagyobb jelentőségű a könyv kicsapódó lírája. Szabó Pál a tegnapi történelem hullámai között is önmagát keresi, életének az értelmét. Tisztázní akarja, mit is tett, s mindaz, ami volt, miért volt? Az élete őszéhez érkezett író számadást tesz, könyörtelen, végső számadást. Újraéli líraian a múltat, s felmutatja az egykori vádak és suttozások, meg nem értések és félreértések ellenében — egyetlen magát. Ez vagyok, ezt tettem. Másként nem tehettem.

Ez az indulat forrósítja fel az emlékezést. A tegnap idézése sebeket szakít a lelkeben, az egykori sérelmek és csalódások az emlékezőben felújulnak. A hangnem ezért lesz lázasabb és egyben rezignáltabb, mint korábbi kötetekben. A *Nyugtalan élet*-ben epikus nyugalommal beszélte el múltját, a „legények vagyunk” jó érzésével, bizakodva, hogy az ember akár a Körösön is átmehet száraz lábbal. Ha

nem most, hát majd később. Most már nincs tovább, az új kötet érzése szerint. Minden kör bezárul. Szaggatottabb, csapdosóbb lett az emlékezés, a bizalkodó legénység íze megritkultak. A líra azonban, ha lehet, a korábbinál is gazdagabb lett. Indulat és rezignáció, humor és szeretet, féltés és feloldhatatlan szomorúság vegyül benne; s talán még sírás is, a letűnt időkből. S ebben a lírában mutatkozik meg Szabó Pál lelke:

„Én soha nem leszek más, mint ami voltam. Én soha nem voltam csibor a pocsoltyában, soha nem arra néztem, amerről a szél fújt, én mindég azt kerestem, hol, merre s milyen tettekben s emberi tartásban van a legtöbb emberség és jóság... Én soha cserben nem hagytam vállalt ügyet, dolgokat. De milyen ügyeket vállaltam én? Olyanokat, amilyenekkel hitem s lelkiismeretem szerint az ember és a közösségnek az ügyét szolgáltam. Soha el nem hagytam az ügyet, amíg rípiytomra nem ment, s meg-megesett, hogy bizony én maradtam egyedül a poros álláson.”

„Én nem tudtam csapódni. Én csak odaállni tudok, mint a részes arató, harmados kapás, vagy akkord kőműves, de még inkább: mint káplár, nagy bajok idején. Kisebb ügyekben mindig parancsoltak, nagy bajokban mindig kértek.”

Egyedül a poros álláson... Keserű állapot, még olvasva is. De hát — Szabó Pál értelmezése szerint — az ember azért ember, hogy újra meg újra megpróbálja a lehetetlent is. Egymaga is. A *Minden kör bezárul*-ban kipanaszolta magát — s folytatta, amit olyan fiatalon kezdett: a másokért való munkát. A legények vagyunk hitével: ha összedől is a ház, majd építünk újat. Ha ledőlnek az emberben a hitek, reménységek: újakat kell növelni megint. Hogy hetvenéves elmúlt? A haja szürkül, a foga csorbult, de a derék egyenes. Szeme, szája körül élesebbek a szarkalábak, de a látása még tisztább. S igényei magyobbra nőttek, mint a délutáni árnyak. Önmagával s az egész világgal szemben.

„Azért vagyok író, hogy becsülettel próbáljam meg a lehetetlent, de mégis egyszer majd lehető, az élet teljességének legalább egy parányi kis darabját az írás eszközeivel megmutatni. Az emberben millió és millió számra virágzó gondolatokat, amelyek anélkül hullanak el, hogy csak egy villanásnyira is elhangoztak volna, papírra tenni, magammal és másokkal közölni... Azért, hogy legyen olyan gazdag az emberi lélek, mint amilyen gazdagságok szunnyadoznak benne.”

S máris kezdi írni, napszállati fényben, az öregedő ember érzéseit: *Öregnek lenni*. Félni az elmúlástól? „Az emberek itt évezredek óta mennek, mennek, de egy másik úton meg visszafelé jönnek, megszépülve. Megfiatalodva. Útközben megmegállnak, ha egyebet nem is, de belebámulnak a *Berettyóba*.” Másik terv is foglalkoztatja: megírni a jóság regényét. S folytatni az *Ahogy lehet*-et, megírni a Bocskayról szóló regényt...

Más feladat is van az írás mellett: segíteni a rászorulókon, ahogy régen is, mikor másokért, bajba jutottakért kiáltott, karót emelt, puskát fogott, vagy pusztá mellel ment szembe a veszedelemmel...

„Az én életem kezdettől fogva keserves kínokkal volt tele. A véremmé vált, az egész valóm lett, hogy csak úgy tud ember maradni az ember, ha van, aki segítsen neki. Segítsen, akinek több ereje van, több kezbelije van, de hogyan segítsen? Úgy, ahogy lehet. Minden időben úgy, ahogy lehet. Minden időnek, télnak, tavasznak, esőnek, napsütésnek elvégezni a tennivalóit. Ez a kötelesség is éppen úgy belefér bármilyen új társadalmi rend szótárába, mint az, hogy a közösség szolgálatába kell adni mindazt, ami emberi erő és érték van bennem, benned. Ezt cselekedtem én. Hogy nem tudtam többet tenni, csak azért történt, mert nem volt bennem több...”

Valamikor pártot szervezett, folyóiratot, lapot indított másoknak, esztendőket adott a maga életéből a közösségnek, majd embereket vetetett le a kitagadottak listájáról, életüket mentett, diákokat segített a főiskolára, családokat lakáshoz, s egyáltalán segítette egyenesbe jutni az életüket, amennyire s ahogy lehetett. Egy élő Avar Jani, egy Móricz Zsigmond-i regényhős a valóságban: miközben rajta próbálta magát a lehetetlen, emberek sokaságát mentette a reménytelenségből.

„Hiszen, ha én történelmet szolgálok, elsősorban is embereket kell szolgálnom, mert az emberért van s az emberé a történelem...”

Szabó Pál nemcsak a *Talpalatnyi föld* kapcsán mondhatta, hogy minden alakja élő, és minden sírás és nevetés megtörtént benne. Más alakjai keresztlevelére is felvezethetné a kutató buzgalom a származási adatokat. Az *Új föld* Bördőse például az első világháború egyik őrzőjétől kapta a nevét — hangzás szerint se szép, se rossz, de valamit várni lehet tőle —, a kecskét egyik komája legeltette a faluvégén, s Rózsa Imre, egy másik jó komája ült olyan világmevetéssel az asztal mellett, s húzta harapófógóval a saját fogát. Alakjait, történeteit az egész országban gyűjtötte.

Benne él az idők sodrában, tudta nélkül, írói indulása óta — tehát jó negyven esztendeje — nem történhetett semmi az országban. Azért járta már kezdő időben az országot biciklin, vagy a Bajcsy-Zsilinszkytól kapott újságírói szabadjeggyel, hogy ismerkedjen tájakkal, emberekkel.

A könyvnapok, irodalmi estek, az író-olvasó találkozók, de még a képviselői látogatások is ebből az országismerő nyugtalanságból érthetők igazán. Látni a világot, sorsokat, tájakat, embereket; látni, ismerni az embert s környezetét, vágyait, reményeit, a földet és az égboltozatot, ami alatt és amiből él. Fialtal korában az első világháború frontjain találkozott más népek fiaival, a felszabadulás után a béke útjának a munkálása során. Közép-Európa térségein mindenütt megfordult, hajózott és fürdött három tenger vizében. Az Adriai-, a Fekete- és az Északi-tengerben.

Először, még az idők elején, Jugoszláviában járt, 46-ban vagy 47-ben, három hétre. Kedvesen fogadták. Ismerték régebről a nevét, több írását lefordították horvátra, az *Emberek*-et mindjárt a megjelenése után. Bogdán Csiplics, szabadkai szerb költő volt a kísérője; Ady és Petőfi fordítója. A különböző népek, szerbek, horvátok, dalmátok, macedónok, bosnyákok és magyarok közt alakuló testvéri közösség vonzotta leginkább, tapasztalatait megírta a *Szabad népek hazájában* című könyvében. Könyvecskéjét alig tette az asztalra, máris indult „a láncos kutya” irodalom. Nem kérték számon Szabó Pált; igaz, nem is beszéltek a könyvről sem szóban, sem írásban.

Ellenben küldték Bulgáriába a következő évben, egy kulturális küldöttséggel, amelyben hegedűsök, csellósok és operaénekesek voltak. Aztán a Szovjetunióba látogatott egy népes, száztagú, mezőgazdaságot tanulmányozó küldöttség tagjaként. Írás őrizi az utazás emlékét: *Három hét a Szovjetunióban*. Lengyelországba is elkerült: a II. béke-világkongresszusra, 1950-ben. Aztán, 1953-ban Kelet-Németországban járt, majd Csehszlovákiában, Romániában és Ausztriában.

Mindenütt talált feljegyzésre fontosat és közlésre érdemeset is.

„Például Dél-Bulgáriában egyszer a gépkocsi defektet kapott, s én meg a két kísérőm állunk az út közepén egy faluvégén, végül is megállítok egy embert, majd két embert, tíz embert, mire a határt jártuk, már ott volt körülöttünk a fél falu. Persze, előadást tartottam nekik a paradicsom karózásának mikéntjéről (a hosszú karót egyenesen verték a földbe, így nem megy, szaporátlan), egy leánynevelő intézetben, ahol sok libát tartottak, megmagyaráztam, hogyan tépik a mi asszonyaink a tollát. (Itt nem tépték, mert »fáj

nekük«. S a párnákban gyapjú volt.) Egy német szövetkezetben a tengeri termelését tanígtattam, de hiszen mindig a helyzet, s közönsége válogatja az alkalmat.”

A németországi útról Simon István, a költő, egész regényét tud: együtt volt Szabó Pállal. Akkortájt jelent meg a *Talpalatnyi föld* németül, s mutatták be a regényből készült filmet is; mindenüvé nagy kísérettel vitték őket. Szabó Pált — Paul Szabót — polgármesterek fogadták a nevezetes városokban, s ellátták pénzzel fölösen, megjelentetett regénye és bemutatott filmje honoráriumából. De a pénzt el is kellett költeni. Szabó Pál értékes ajándékokat vett a feleségének, s írógépet magának. De Simon Istvánnak, az útitársnak is vett egy ugyanolyat. Böröndöt is kettőt vett, pontosan egyformát; egyiket a fiatal cimborának. Ha vele van, annak is kell. Nincs pénze? Nekí van. De nagy ajándékokat vett másoknak is. Nemcsak a családtagoknak, a gyerekeinek, az unokáinak, de a jó ismerősöknek is, a gépíró-nőnek, s Kék Pistának, a sofőrjének. Rosszul érezte volna magát, ha zsebében marad a pénz, vagy csak magának vett volna belőle valami értékesebb dolgot. Mintha egy kicsit a Rózsa Sándor hitét vallotta volna: rossz iskolába jár az, akinek sok a pénze. Szinte menekült a sok márkától, mint az ördög a füstőlőtől.

A külföldi utak lassan elmaradtak; a nagyvilágban való csavargásokra hetven év után már nem nagyon kívánczik a lélek. Annál inkább kívánczik újra és újra látni minden hazai zugot. Tudni mindenről és mindenkiről, akiről tudni érdemes. Benne élni az idő sodrában, íróként is, emberként is, képviselőként is. Erre jók az író-olvasó találkozók, az irodalmi estek, a könyvhetek, s jórészt a képviselő helyszíni látogatásai is.

Mert igazán nem volna muszáj olyan gyakran leutaznia a választókerületébe; helyébe jön a vármegye, mintha folyóvíz volna. De ő megy folyton, Békésbe, majd Bácsba — Békés megye után Bács megye képviselője lesz —, látni akarja a két szemével, mi történik a kicsi országban, és hol tudna segíteni. Író-olvasó találkozókra gyakran hívják: ahová lehet, elmegy. Hacsak ideje engedi. Még Gergelyi Ugornyára is: a világ másik szélére, Beregbe. A falucska lakosságából ott is szorongott vagy háromszázötven ember a találkozón; még a karonülőket is elhozták. Az emlékek is vonzzák: Makó, ahol a parasztpártot egy dereglyén üszkálva megalapították, Mezőcsát, ahol egyszer a főispánt megabajgatták. Elmegy Csécsére, Szatmár megyébe, hadd lássa a kedves Zsiga bátyja — Móríc Zsigmond — szülő-házát, meglátogatja Gebén, ahol valamikor Vörösmarty bujdokolt, régi tiszteletes komáját, Oláh Bélát, s ha már erre járt, egy poros úton Hodászra is lekanyarodott: hadd lássa, milyen portáról való az a gyerek, aki az ő könyveiből olyan lát-ható kedvvel idézget... Felismerték az öreg parasztok, szinte szemükkel simogatták még a kocsiját is. Akárcsak Debrecenben a gimnazista lányok, s Csemőn, az egyik tanyán, a szülő szakmunkások. Be sem fértek az iskolaterembe az oda gyülekezők.

Hány helyen járhatott a kicsi országban Szabó Pál? Nem rajzolta meg még senki útjai térképét, de aligha maradt előtte ismeretlenül országút. 1956-ban, csak a könyvheten például a következő helyeken jelent meg: Budapest, Széphalom, Tiszadob, Tarpa, Székesfehérvár, Gyula, Komádi, Lesbég. S ilyen körutakat évente többször is leírt a kocsija.

Nemcsak az utazás kedvéért.

„Színes és folyton változó tájakból áll a kicsi ország, de az ember nemcsak a szívével, a tüdejével is érzi, hogy mondhatatlanul nagy égővek feszülnek fölötte. Az ember megyen, megyen, nincsen olyan útmenti fa, hogy be ne köszönjön az autó ablakán és egyre áradóbban felbolydul a lélekben a múlt...”

Tűnődni, szembenézni a mával s a tegnappal, kik és mik vagyunk, mi, magyarak — erre is jók a hazai csévelygések. A bolygások alatt elpárolog a fejből az ülések és értekezletek füstje, a lélekben tisztulnak a ránehezedett vívódások.

A tiszántúli utak legtöbbször Ugrán vezettek keresztül. Akármerre járt is, ha Ugrát akár száz kilométeres kanyarral meg lehetett közelíteni, hazament egy kis időre. Ha több ideje nem volt, hát éjszakára, aludni. Még Debrecenből is, pedig hát az Aranybika igazán kényelmes szállással várta. A bihari falukban már ismerték a kocsját, a szürke Volgát, ha közeledett, már lobogtatták a kucsmákat. A hátsó ülésen a feleség figyelt, Szabó Pál elől ült, a sofőr mellett. Vagyis az emlékezőseiben emlegetett Kék Pista mellett, aki már nem is sofőrije, hanem családtag, vagy legalábbis munkatárs. Már 25 esztendeje viszi Szabó Pált és feleségét közelebbi és távolabbi utakra, százezer kilométereket utaztak már együtt, de még sohase történt semmi olyan — mondja Szabó Pál elégedetten —, amiért sofőr, autó vagy író csak egy kicsit is pironkodhatna. A sofőrnek, vagyis Kék Istvánnak, már ugyanaz a véleménye a világ dolgairól, ha útról van szó, mint az írónak: egy csirkét el nem gázolni, a tócsákat kikerülni, hogy a sár fel ne csapódjon a járókelők ruhájára, ha csorda jön, megállni, s már akkor is lassítani, ha egy liba csipeget féktávolságon belül az árokparton. Mert hát: az is élő, és szegény emberé bizonyosan. S különben is: emberek vagyunk.

Így aztán mindig jó időbe került, míg Ugrára értek. Mindegy, kellett szippantani a hazai levegőből.

„Szomszédok, rokonok, ismerősök, ülünk tempós beszélgetésben a verandán, a tegnapi, s tegnapelőtti idők szeretetével zeng felém a szülőföldem szava.”

Ez kellett, a szülőföld szava, újra meg újra, hogy kedvvel végezze dolgait. S hogy estéjéhez közeledve, még egyszer mindent elmondjon Biharról, a bihari emberről, a *Szülőföldem, Biharországban*.

A Panoráma számára mutatta be szülőföldjét. Rendhagyó módon. Nem útikönyvet írt, nem néprajzot és nem is jelenkori történetet. Könyvecskéjében minden helyet kap, a történelem, az emlékezés, a néprajz, a statisztika, de a szeretet lírai vallomássá emeli még az adatközlő részleteket is. Mese és valóság összemosódik, illetve a valóság is mesefényűvé szépül; a történelem véres harcai, a nagy futások és pusztulások szépirodalomná nemesülnek.

Nincs Biharban nemhogy falu, de még hajlat sem, amelyet ne ismerne Szabó Pál; folyói az ő lelkében zúgnak. „Könnyű arról írni, ami a szívünkben él, és aminek a létezését a lélek félti, őrzi és vigyázza.” A jelent szociográfikus adatokkal mutatja be, a múltat mesével és néprajzzal színezve idézi, de a jelenben és a múltban, mindenütt a bihari emberé a szíve. A bihari emberé, aki átvészelte a véres századokat, s ma is él, ahogy lehet, de elszakíthatatlan kapcsolatban a tájjal. Alakítja környezetét, dolgozik a maga és az utána jövők boldogulásáért. Ahogy Kósa László, a fiatal néprajzos fogalmazza: „Valami határtalan nyugalommal túri a viharokat, hatalmas derűvel a változó sorsot. Ahogy lehet, úgy él, romlatlanul, elpusztíthatatlanul, örökös tavaszi napfényel beragyogott világban.”

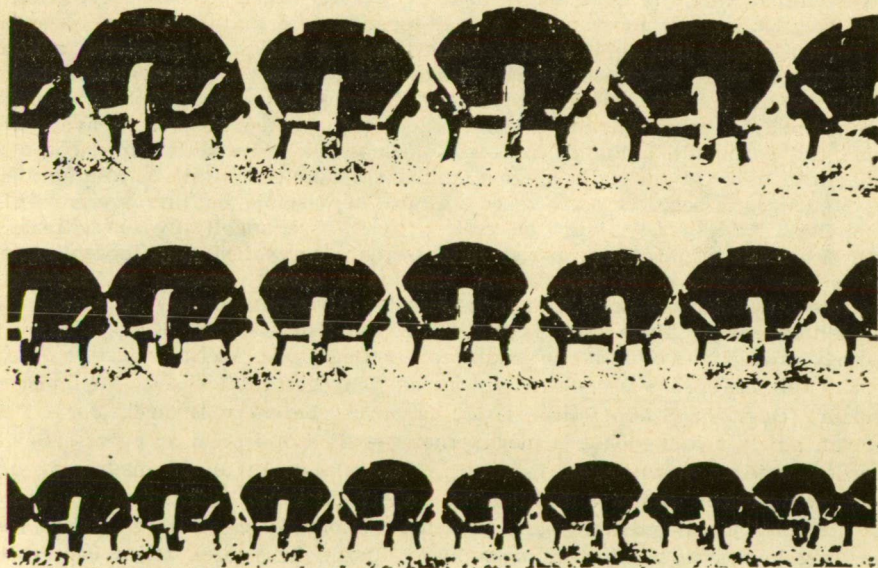
Természetesen ezt a könyvét is a feleségének dedikálta először. Az embertársnak, Kiss Etelkának, a bihari nép ritka szép hajtásának:

„Etelka: Neked ajánlom ezt a könyvemet is, mint a többi megannyit, hiszen nincsen olyan könyvem, írásom, betűm, amiből Te kimaradtál volna. Ha nem is úgy vagy benne az egészben, mint... Juhos Mariika a Talpalatnyi földben, de ott vagy a szívem dobbanásában, így tehát minden betűmben, hiszen Te vagy minden írás édessége. Ezért írtam én Neked minden betűmet, Édes. S Rajtad keresztül a magyar népnek.”

A *Szülőföldem, Biharország* egyes részeit még az ugrai verandán fogalmazta Szabó Pál, nagy országjárások után. Most, az utolsó esztendőben, átmenetileg megfogytak az útjai. Fő eledele megint a tejberizs lett, s a pohárt is csak azért emeli,

hogy vendégei nyugodtabban koccinthassanak. Már nem olyan jó alvó, mint régen; az éjszaka árnyaival olykor már a fotelban ülve birkózik. De most is dolgozik, amennyire lehet. S most is a sírás nélküli emberi életért. Ugyanolyan érzékenységgel él, mint negyven esztendővel ezelőtt: ma is szívébe nyilallik, ha térdre bukattja a szél a nyárfát, vagy sírást hall az alkonyatban. Most is látja, csukott szemmel — 256 kilométer és sok esztendő távolából —, hogy Ugrán felrebben a bábaszarka a diófáról, s hogy régi kutyájuk, a Sajó, úszik ki a halastóból, szájában egy tükröpponttyal... Tudja, hogyan tudná, hogy az élete előbb-utóbb belelobban a végtelenbe, de rendületlenül végzi tovább a dolgát. Emberként. Ahogy lehet. Szabadság-hegyi íróasztala fölött édesanyja, az unokák, Móricz Zsigmond és Gorkij képe; a csendre meg a felesége vigyáz és Erzsike, a leánya. Már amennyire lehet. Mert ha már Szabó Pál nem járhatja az országot, idejön hozzá az ország. Rákospalotáról egy ifjú ember: most államvizsgázott, köszöni Szabó Pál segítségét; a sokat zaklatott író: végre a családja is felköltözhetett Debrecenből. Jönnek a tengeren túlról is, a szülőhazába látogatók; a magyar nép tékozló és eltékozolt fiai. S levelek jönnek özönével: egy asszony, a Mária Valéria utcai panzió egykori szobalánya, köszöni a pengőket, s főként a harminc év előtti emberi szavakat, amelyeket akkor csak Szabó Páltól és feleségétől kapott.

Szabó Pál ilyesmikre nem emlékezik, nem tartja nyilván a jó tetteit. Iskolába segített valakiket? Lehet. Ha ő nem járhatott, legalább más járjon. S ma is alávetné a hátát a sárban elakadó szekérnek, s ülne biciklire, a mások dolgában. Mi más dolga is volna? Segíteni mindig, akinek kell. Segíteni, ahogy lehet. Arra nem szívesen gondolt, hogy milyen hálátlanok az emberek. S milyen sokszor, s milyen sokan magára hagyták.

HORVÁTH DEZSÓ: TALICSKÁK